

Kitap eleştirileri / Book reviews

Ayşe Buğra, *State and Business in Modern Turkey, A Comparative Study*, State University of New York Press, Albany, N.Y, 1994, xi+328 sh.

Bu çalışmada Cumhuriyet Türkiye'sinde büyük işin ya da büyük sermayenin nasıl geliştiği, siyasal ve sosyal çevresiyle olan ilişkileri açısından ve özellikle de devlet-iş çevreleri arasındaki ilişkiye önem verilerek incelenmektedir. Çalışmanın kapsamını önemli ölçüde metodolojik seçimi belirlemiştir. Çoğu kez Türkiye'deki gelişmeleri anlatan sosyal bilim monografilerinde Türkiye deneyini dünya deneyinden kopuk, kendine özgü bir örnek gibi sunma eğilimi ağır basmaktadır. Ayşe Buğra çalışmasında bu eğilimden kaçınma konusunda açık bir seçme yapmıştır. Bu seçmesi dolayısıyla her ele aldığı konuda önce evrensel iddiası olan kuramlar üzerinde durmakta, Türkiye deneyinin buna uymadığını göstermektedir. Bu saptamasından hareketle acele ederek Türkiye deneyinin kendisine özgü olduğu sonucunu çıkarmamaktadır. Bu saptamayı evrensellik iddiasındaki kuramın ele aldığı konuyu açıklamakta yetersiz kalması biçiminde yorumlamaktadır. Böyle olunca da, Türkiye deneyinin ayrıksı bir örnek olmasını ortadan kaldırmak için, diğer ülkelerle, özellikle geç sanayileşen ülkelerle karşılaştırmasını yaparak, bazı ortak noktaları ortaya çıkarmaktadır. Bu ortak noktaların saptanması Buğra'yı bir yeni evrensel kuram önerisine götürmemekte, tersine ele alınan olguların bağlam bağımlılığını kurmakta hangi ilişkilerden yararlanılabileceğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu ele alış incelenilen olgunun belli bir zamanda ve mekanda ortaya çıkışının nedenlerinin kavranmasına yardımcı olmaktadır. Böylece Türkiye deneyinin dünya deneyiyle nasıl bağdaşabileceği açıklık kazanmaktadır.

Kitap altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü devlet ile iş çevrelerinin ilişkisini Türkiye örneğine referansla kuramsal olarak ele almaktadır. Kapitalizmin evrensellik iddiası taşıyan kuramsal çerçevesinde, ekonominin kültürel, toplumsal ve siyasal bağlamından kopararak, bireylerin maddi çıkarımı en çoğa çıkarmaya çalışan davranış kalıplarına sahip olduğu varsayımlarına dayanan açıklamalar geliştirildiği belirtilmektedir. Böyle bir çerçevenin ise daha başlangıçta devlet iş çevreleri ilişkisini anlamsız kılarak

analiz dışı bıraktığı ve iş adamının davranışını belirleyen tek değişken olarak onun rasyonalizmini bıraktığı üzerinde durulmaktadır. Oysa Ayşe Buğra Türk işadamlarının yaşam hikayeleri üzerinde, kitabı öncesinde, yaptığı araştırmada işadamlarının bu anlamdaki bir rasyonalizasyonu içselleştirerek devlet müdahalesinin dışında bir gelişme çizgisini savunmadıklarını görmüştür. Bunun nedenini ise Türk ekonomisinin içinde bulunduğu toplumsal koşullardan kaynaklandığı biçiminde yorumlamıştır. Bu çalışmaların ortaya koyduğu en önemli bulgu, Türk toplumunda sadece iş alanında sağlanacak başarının iş adamlarının faaliyetlerini meşrulaştırmak için yeterli görülmemesi olmuştur. İş adamlarında toplumsal güvensizlik duygusu yerleşmiştir. Düzenleme dışında kalmış bir piyasa mekanizmasının işleyişinin sonuçlarından çekinmektedirler. Devletin müdahalesini savunmaktadırlar. Toplumda ise liberal değerler konusunda güvensizlik bulunmaktadır. Bu saptamalar Buğra'yı ekonomiyi toplumsal bağlamından soyutlayan analizlerin Türkiye deneyini açıklamakta yetersiz kalacağı noktasına getirmiştir.

Giriş bölümünde, ekonomiyi toplumsal bağlamından soyutlamanın analizlerde yarattığı yetersizlik, yalnız Türkiye örneğinde değil aynı zamanda diğer ülke örnekleri üzerinde durularak da gösterilmektedir. Bunun için Uzak Doğu'nun devlete dayanan iş çevreleri örneklerinden yararlanıldığı gibi Batı örneklerinden de yararlanılmıştır. Batı'da da özel ve kamu yararı kavramlarının yeniden tanımlanması, özel kesimin toplumsal sorumlulukları üzerinde durulmaya başlanması, devlet ve iş çevreleri ilişkilerinde gelişen "neo-corporatist" biçimler örnek olarak verilmiştir.

Ekonominin toplumsal bağlamı içinde ele alınması gerektiği ve bu bağlamda devletin rolünün özel önemi üzerinde durulduktan sonra, Türkiye'deki devlet ve iş çevresi ilişkisi geç sanayileşen ülkeler genel kategorisi içinde ele alınmaktadır. Kişisel çıkarın toplumun olumlu değerleri içinde yer almadığı bu ülkelerde iş faaliyetlerinin nasıl meşrulaştırılacağına temel sorun olduğu, meşruiyetin ancak ulusun gelişme hedeflerini gerçekleştirmekle sağlanabileceği üzerinde durulmaktadır. İş faaliyetlerinin bu biçimde meşrulaştırılması ise devletin her an değişik türdeki müdahaleleri için gerekçe oluşturmaktadır. Değişik devletlerde bu müdahale değişik biçimler alabilmektedir. Bu müdahalelerin başarısında "devletin otonomisi" ve "devletin kapasitesi" iki önemli belirleyici değişken olmaktadır. Ama belki bunlardan da önemlisi, devlet ile iş çevreleri arasındaki ilişkinin kararlılığıdır. Bundaki değişimler ve devletin uzun dönemli bir stratejiye bağlı kalmaması belirsizliklere yol açmakta bu durumda da iş çevrelerinde belli bir sanayii geliştirme yaklaşımı yerine rant kovalayıcı tutumlar hakim olmaktadır.

Giriş bölümünün sonunda Türkiye ve Uzak Doğu ülkeleri arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır. Türkiye'de devlet müdahalesinin biçimi iş yaşamındaki belirsizlikleri artırıcı rol oynarken, Uzak Doğu ülkelerinde

pazar genişletici bir rol oynamıştır. Kore'deki girişimlerin yapısında daha çok kültürel özelliklerden kaynaklanan benzerlikler bulunmuştur. Firmalar üzerinde aile denetiminin egemenliği, devlet ile iş adamları arasındaki doğrudan ilişkiler, faaliyetlerdeki çeşitlenme eğiliminde olduğu gibi.

Kitabın ikinci bölümünde Türk işadamlarının tarih sahnesine çıkışı ve gelişimi ile toplumun hangi sınıflarından geldiği verilmektedir. Ayrıca yaşam öyküleri yazılmış olan önemli girişimcilerin iş hayatlarının özellikleri kısaca anlatılmaktadır. Cumhuriyet döneminde özel girişimci ya da işadamı geliştirmek için izlenen devlet politikalarının, 1908 sonrasında ve özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında, İttihat ve Terakki'nin uyguladığı Türk işadamı yaratma politikasının bir uzantısı olduğu belirtilmektedir. İttihat ve Terakki'nin girişimleri toprak sahipleri, tüccarlar ve esnaftan parti çevresinde güçlü bir işadamları halkası yaratmaya dönüktür. Cumhuriyet de Türk işadamlarının çoğalmasını ve güçlenmesini istemiştir. Ama bu kesim ile siyaset arasında bir ayırım bulunmasına özen göstermiştir. Kamu alanı ile özel kesim arasındaki sınırın belirsizliğini ortadan kaldırarak bunların ayırımı netleştirmeğe ve bu yolla nepotizmi önlemeğe çalışmıştır. Cumhuriyet sanayileşme hedefinin gerçekleştirilmesinde devlet girişimciliğine de önem vermiştir. 1980'li yıllara kadar Türkiye ekonomisi karma ekonomi olma özelliğini korumuştur. Zaman zaman özel kesim tarafından kamu kesiminin sınırlarının belirsizliğinden yakınılmış olmasına karşın, genellikle kamu kesimi özel kesimin faaliyet alanını sınırlayıcı olmamıştır. Büyük özel kesim girişimleri 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra holding yapısı kazandıktan sonra güçlenmişlerdir.

Buğra'nın büyük işadamlarının toplumsal kökenlerine ilişkin araştırması bu kesime çiftçilikten ve küçük zanaatkarlıktan geçişin genellikle olmadığını ya da az olduğunu göstermektedir. İş adamlığına çoğunlukla, devlet memurluğu, ticaret ve profesyonel kesimden geçilmektedir. Girişimcilerin babalarının meslek dağılımı da benzer niteliktedir. Genellikle eğitim düzeyi hem oğullarda hem de babalarda çok yüksektir. Yabancı dil bilgisi gelişmiştir. Babalarda mühendislik eğitimi yaygınken, oğullarda iş idaresi eğitimi önem kazanmıştır.

Büyük işadamlarının yaşam öyküleri göstermektedir ki seçtikleri faaliyet alanları belli bir anda doğmuş bulunan fırsatlarca yönlendirilmektedir. Bu fırsatların yaratılmasında ve kimlerce yararlanılacağında devlet belirleyici olmaktadır. Belli bir sanayi alanına bağlılık görülmemektedir. Ticari faaliyetlerden kopmamaktadırlar. Bir yandan devletin belirleyici önemi, öte yandan yarattığı belirsizlik ortamı, iş adamlarını güvencelerini artırmak için faaliyetlerini yaratılan fırsatlara göre çeşitlendirme yoluna götürmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü iş faaliyetlerinin siyasal bağlamının Cumhuriyet sonrasında gelişimine ayrılmıştır. Cumhuriyet sonrası beş alt döneme ayrılmıştır. Bunlardan birincisi 1923–29 yılları arasındaki özel girişimciliğe dayanan ekonominin temellerinin atıldığı, ikincisi 1930–46 yılları arasındaki

devletçilik, üçüncüsü 1946–60 yılları arasındaki liberal, dördüncüsü 1960–80 yılları arasındaki planlı ekonomi yönetiminin denendiği, beşincisi ise 1980 sonrasındaki liberalizmin yeniden yaşandığı dönemler olmuştur. Ayşe Buğra bu dönemlerde geliştirilen politikaların tümü için geçerli bazı özellikler saptamıştır. Bunlardan birincisi problemlerin çözümünde belli bir ekonomik felsefeye bağlı olmadan pragmatik politikaların izlenmiş olmasıdır. Birinci özellikle de yakından ilişkili olan, ikincisi devlet müdahalesinin meşru sınırlarının ne olduğuna ilişkin belirsizliktir. İkincisiyle ilişkili olan, üçüncüsü ise devlet iş çevreleri arasındaki münasebet biçimlerinin Türkiye iş hayatının kararsızlığına, belirsizliğine katkı yapmasıdır. Bu bağlamda iki tür belirsizlik ortaya çıkmaktadır. Birincisi toplumda iş adamının koordinatlarının belirsizliği bir başka deyimle iş faaliyetlerinin meşruluğu konusundaki kuşkulardır. İkincisi ise takdire dayanan ya da keyfi politika değişikliklerinin büyük boyutlarda olmasıdır.

Geliştirilen politikaların böyle genel özellikler göstermiş olmasına karşın her dönem belli özellikler bakımından da farklılıklara sahiptir. Devletçilik döneminde iş çevreleri için belirsizliğin temel kaynağını devletin müdahalesinin sınırlarının açık olmayışı teşkil etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik ortamında hükümetin ekonomiyi istediği gibi denetleyememesi, iş çevrelerine güvensizliği zirveye çıkarmıştır. 1950'li yıllarda izlenen özel kesim yanlısı politika döneminde de sürekli olarak değişen müdahale politikalarıyla belirsizlik azalmamıştır. Bu da iş çevrelerini rant kovalayıcı faaliyetlere itmiştir. DP'nin politikaları girişimcilik ruhunu geliştirici olmaktan çok kâr–rant kovalayıcı olma ruhunu geliştirici olmuştur. Başka bir deyişle iş adamı yaratıcılığına yönelmekten çok, milyoner yetiştiriciliğine yönelmiştir. 1960 sonrasının planlı ekonomi arayışlarını sürdüğü dönemde de özel kesimin ekonomik politikaların kararsızlığından yakınması sürmüştür. Bu dönemde özel kesim ısrarlı olarak politika oluşturmakta kurumsal olarak söz sahibi olmak talebinde bulunmuş ama bunu elde edememiştir. İlk kez iş çevrelerinde büyük ve küçük girişimcilerin çıkarları farklılaşmış bunlar arasındaki karşıtlık da belirsizliğe katkı yapar hale gelmiştir. 1980 sonrasında ikinci liberal ekonomi dönemi de belirsizliği ve rant kovalama eğilimlerini ortadan kaldırmamıştır. Bu yıllarda hükümet kararları büyük fırsatlar yaratmış ve bu fırsatlar başbakanın takdirine bağlı olarak belli firmalarca kullanılmıştır. Hatta hükümetin yetkileri belli firmaları cezalandırılmakta kullanılmıştır.

Politika çevresinin değerlendirilmesinde tabii ki hükümetlerin ve bürokrasinin gücünün değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bölümün son kısmında bu tür bir değerlendirmeye gidilmiştir. Tüm dönemler boyunca hükümetler siyasal güçlerini mutlak olarak gören bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında belli ölçüde otonom ve liyakat esasına göre oluşan bir bürokrasi kurulmak istenmiştir. 1950'den sonra bürokrasinin otonomisi sürekli bir aşınma içine girmiştir. Otonom bürokrasi

yaratılmaya çalışıldığı dönemde bile bu hiç bir zaman sağlanamamıştır. Bürokrasi tek parti döneminde bile politik liderliğin kişiselleşmiş güç kullanma yaklaşımlarına yardımcı olma tutumunu benimsemiştir. Hükümetin güç kullanma biçimi ve bürokrasinin bu yaklaşımı kolaylaştıran tutumu iş çevrelerinin yakındığı belirsizliğin önemli kaynaklarından biri olmuştur.

Kitabın dördüncü bölümü bir sosyal kurum olarak Türk holding şirketlerine ayrılmıştır. Kitabın Türkiye'deki iş yaşamını değerlendirebilmek açısından en merkezi konuma sahip kısmının bu bölüm olduğu söylenebilir. Kitabın bu bölümü de yazarın metodolojik seçmesine bağlı olarak uluslararası bir çerçeveye oturtulmuştur. Türkiye'deki holding şirketleri diğer geç sanayileşen ülkelerde gelişen benzer şirket kategorileri ailesi içinde ele alınmaktadır. Bu türdeki ülkelerde, girişimcilik hünerlerin kıtlığı, risk kapitalinin bulunmayışı, iç pazarın sınırlılığı, dış pazarlara açılmanın zorlukları ve iş yaşamının risklerinin aile şirketlerini, faaliyetlerini çeşitlendirerek büyüme stratejisini benimsemeye itmektir. Dördüncü bölümde bu temel tezin yanısıra iki yan tez daha geliştirilmiştir. Bunlardan birincisi bu şirketlerde yönetimin ailenin denetiminden çıkarak aşama aşama profesyonel yönetimlere geçmesi üzerinedir. Kitapta benimsenen tez profesyonel yöneticilerin yetkilerinde zaman içinde bir artışın gözlenecek olmasına karşın aile denetimin sürdürüleceği olmuştur. İkinci yan tez ise, çeşitlenmiş çok sayıda faaliyette bulunan holding şirketlerinin, tek alanda faaliyet gösteren firmalara göre dar kişisel çıkarlarından çok toplum yararına daha duyarlı olacağıdır.

Türkiye deneyi bu çerçeveye göre değerlendirilmiştir. Holding şirketler Vehbi Koç'un öncülüğünde 1960 sonrasında gelişmiştir. Bu şirketler özel sermayenin birinci nesilde sağladığı birikimin daha sonraki nesillerde dağılmasına engel olmaya çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Meşruiyetini bu sava dayandırmıştır. Girişimciye sağladığı vergi ve finansman üstünlükleri dolayısıyla holding şirketlerinin sayısı hızla çoğalmış ülkenin 500 en büyük firması içinde en önemli payı bu holdingle ait firmalar almıştır. Holdingler Türkiye'de büyük iş çevrelerinde hakim örgütlenme biçimi haline gelmiştir.

Bu holding şirketleri, sermayedarlarının özel politik ilişkilerinden yararlanarak doğan fırsatları hızla değerlendirmesiyle gelişti. Fırsatların ve politikaların değişmesi çeşitlenmeyi artırdı. Özellikle ihracat ve ithalat faaliyetlerine verilen görece önemdeki değişmelere uyum yapmaya olanak veren esneklikler siyasal riskleri azaltmak bakımından önemli oluyordu. Bu şirketlerin gelişimi içinde bankalar ve finansman şirketleri önemli rol oynamasına karşın finansman bakımından devlete bağımlılıkları çok değişmedi. Rant kovalayıcı eğilimleri de çok azalmadı. Sanayiden çok ticaret işgüdüsü hakimiyetini sürdürdü. Ayşe Buğra'nın saptamasına göre Türk holdinglerinde girişimci, Schumpeterci anlamda, teknolojik buluşçu işleviyle değil, finansal yönetim ve politika süreçlerini etkileme rolüyle ön plana çıkmaktadır. Yine Buğra'nın saptamasına göre faaliyetlerin çeşitlenmiş

olması Türkiye'deki holdinglerde özel çıkarlarla toplum çıkarlarının Kore örneğinde olduğu gibi üst üste düşmesi için yeterli olmamaktadır. Bu fark iki ülkenin devlet politikalarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Türk holdinglerinde profesyonel yöneticiler diğer şirketlere göre daha önemli yer tutmasına karşın, aile hakimiyeti tüm gücüyle sürmektedir. Profesyonellerin karar alanları büyük ölçüde rutin faaliyetlerle sınırlı kalmakta temel stratejik karar alanları aile elinde bulunmaktadır. Aileler ile profesyoneller arasında önemli ölçüde güvensizlik vardır.

Kitabın beşinci bölümü iş çevrelerinin örgütlenmesine ayrılmıştır. Türkiye'de iş çevrelerinin örgütlenme özellikleri, siyasal rejimlerin niteliğine göre farklılaşan çıkar politikası modelleri içinde bir yere oturtulmaktadır. Pluralizmin, "neo-corporatism" ile toplumsal korporatizm modellerinden farklı olarak devlet korporatizmi olarak görülmesi gerektiği belirtilmektedir. Diğer modellerde görece olarak güçsüz bir devlet söz konusudur. Oysa Türkiye örneğinde etkili bir devlet vardır ve çıkar temsilinin niteliğini belirlemektedir.

Türkiye'de özellikle 1970'li yıllara kadar iş çevrelerinin örgütlenmesi bu modele uygun olmuştur. Üyeliğin zorunlu olduğu bu örgütler bir tür kamu hizmeti üretmesinin yanında küçüklük büyüklük farkına bakmadan farklılaşmamış biçimde özel kesimin çıkarlarını koruma işlevini yüklenmiştir. Odalar özel kesime yakın siyasal partilerin iktidarda bulunduğu dönemlerde çok etkili olmamıştır. Bu dönemlerde siyasal iktidarla ilişkiler kişisel kanallarla kurulmuştur. Oysa özel kesimlere daha mesafeli iktidarlar döneminde özel kesimin çıkarları kurumsal kanallar içinde savunulduğu için odaların etkileri artmıştır.

Bu örgütlenme 1970'li yıllara doğru değişmeye başlamıştır. Bunun nedenlerinden biri 1950'lerden özellikle de 1960'lardan sonra büyük iş kuruluşlarının gelişmesi ve toplumsal gücünün artması, ikincisi ise anayasadaki değişikliklerden sonra işçi hareketinin ve sendikaların güçlenmesi karşısında iş çevrelerinin izlenmesi gereken yol konusundaki görüşlerinin farklılaşmasıdır. Küçük girişimciler muhafazakar bir çizgide militan işçi hareketi karşıtı bir tutumun izlenmesini savunurken, büyük iş çevreleri daha hoşgörülü bir çizgiyi savunmaya başlamışlardır. 1969 yılında oda seçimlerinde Erbakan'ın küçük girişimcileri büyük sermayeye karşı örgütlemeyi başarması, büyük iş çevrelerini yeni örgütlenmelere itmıştır. Bunlardan ilki Eczacıbaşı'nın önderliğini yaptığı Ekonomik ve Sosyal Konferans Heyeti'nin kurulması olmuştur. Büyük iş çevreleri kendi çıkarlarının, heterojen, zorunlu üyeliğe dayanan ve hükümetin yönlendirmesine açık örgütlerce savunulamayacağını kavramışlardır. Bunun sonucu TÜSİAD kurulmuştur. Başlangıçta karma ekonomiden özel sektöre dost bir müdahalecilikten yana olan bu kuruluş 1980 sonrasında bir yandan başkanların ikinci nesil işadamları arasından seçilmeye başlaması, öte yandan ekonomik politika tercihlerinin gelişmesi üzerine özel kesim

konusundaki seçimini daha açık olarak savunur hale gelmiştir. Genç yöneticilerin yönetiminde hem Odalarla çelişkisi hem de hükümetin politikaları konusundaki eleştirci tutumu daha belirginleşmiştir. Ama her iş adamının Ankara'nın kararlarına bağımlılığı yüzünden böyle gerginlikler doğduğunda dernek üyelerinin açık bir desteğine sahip olamamıştır. Bu gelişmeler Türkiye'de büyük iş çevrelerinin yerleşik bir sınıf haline gelişinin ve politika oluşturmada etkisinin artışının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Ama bu örgütler bile hala meşruiyetlerini ulusal çıkarların savunucusu olduklarına dayandırmaktadır. Siyasetçiler bu örgütlenmeleri hala çıkarların temsilinin meşru zeminleri olarak kabul etmemektedirler.

Kitabın böyle uzun ve çok yönlü bir analiz sonucunda ulaştığı temel yargılar şunlardır; a) Cumhuriyet dönemi boyunca politikaların yarattığı belirsizlikler iş yaşamında hüküm sürmüş ve özel sektörü devlete karşı zayıf kılmıştır. b) Özel sektör bir sanayici bakışı kazanmadan ticarete önem veren bir büyüme geçirmiştir. c) 1980'de ihracat yönelimli bir ekonomik politikaya geçilmiş olmasına karşın devlet ile iş çevreleri arasındaki ilişkiler çok değişmemiştir. Böyle bir çevrede rant kovalayıcı tutumlar iş çevrelerinde gelişmesini sürdürmüştür. d) Devlet otonomisini büyük ölçüde sürdürmüş ve devlet politikalarında özel ilişkiler önemlerini korumuştur.

Ayşe Buğra'nın bu kitabı gerek izlediği yöntem gerek analizinin kapsamı açısından Türkiye büyük iş kuruluşlarının niteliğinin ve devletle ilişkilerinin analiz edilmesi konusunda önemli bir katkıdır. Bu saptamayı yaptıktan sonra kitabın göz önüne almasında yarar gördüğüm bazı olgulara ve yöntem sorunlarına değinmek istiyorum. Önce iki olgu üzerinde duracağım. Bunlardan birincisi 1920'li yılların ikinci yarısında etkili olmuş bulunan Ali İktisat Meclisi'nin faaliyetlerinin incelenmemiş olmasıdır. İkincisi ise 1970'li yıllarda özellikle Türkiye'nin AET ile ilişkilerini yorumlanmasında çok etkili bir rol oynamış olan Eskişehir Sanayi Odası'nın faaliyetleridir. Bu iki olgunun analizlere katılmış olması kitabın yorumlarına daha da zenginlik kazandırabilirdi.

Yöntem konusunda izlenen yaklaşımda da bazı gelişmeler yapılması önerilebilir. Bunlardan birincisi devlet-iş çevreleri ilişkisinin betimlenmesinde, tüm Cumhuriyet döneminde değişmeyen niteliklerinin ortaya konulmaya çalışılması, bu ilişkilerin özellikle de devletin otonomisinin daha iyi değerlendirilmesine olanak veren bir fırsatın kaybolmasına neden olmuştur denilebilir. Eğer devletin ekonomik kriz ve kriz dışı dönemlerindeki yaklaşımı farklılaştırılarak incelenseydi daha ilginç sonuçlara ulaşılabilirdi. Yorumlardaki bir başka zenginleştirme devletin sadece bir bağımsız değişken olarak alınmayıp, devletin kararlarını etkileyen popülist siyaset yapma eğilimlerine ve parti yapılarındaki patronaj ilişkilerine girilmesi devlet kararlarının sürekli olarak belirsizlik yaratmasının arkasındaki nedenlere de bazı açıklamalar getirilmesiyle gerçekleştirilebilirdi.

Bu çalışmada büyük iş çevresi olarak daha çok ticari geçmişli olan ve

ithal ikamesiyle sanayileşen bir ülkede ticareti bırakmadan sanayi üretimine atılan girişimler ve bunların ağırlıklı olduğu holding şirketleri esas ilgi alanım oluşturmuştur. Çalışmada iş çevrelerinde ticaret eğiliminin ağır basması sanayi tutkusunun gelişmemiş olması yargısına ulaşılmış olması ilgi alanının bu niteliğiyle de ilişkili olarak görülebilir. Oysa inşaat müteahhitliği ve deniz taşımacılığı alanlarındaki iş çevreleri ticaret–sanayi iş çevrelerinden ayrılarak incelenseydi başka sonuçlara ulaşılabilirdi. Türkiye'deki iş çevrelerinin neden belli biçimlerde geliştiğini açıklamakta yeni değişkenlerin kullanılmasına olanak verirdi. Bir başka geliştirme Türkiye sanayiindeki oligopolist yapı üzerinde daha çok durarak yapılabilirdi. Özellikle holdinglerin yapısı, sınırlı bir pazarda pazarın oligopolistik bölüşümünde bir strateji olarak da anlam kazanabilirdi.

Son olarak üzerinde duracağım konu belirsizliğin tüm analizde çok merkezi bir açıklayıcı değişken haline gelmesidir. Gerçekte bu değişkenin çok ön plana çıkması belli sorunları da beraberinde getirmektedir. Devletin aldığı bütün ekonomik politika kararlarını birden anlamsız hale getirmektedir. Bu savunulması oldukça zor bir sonuçtur. Hatta devleti rasyonellik dışı bir kurum haline getirdiği bile söylenebilir. Belki de Türkiye'deki holdinglerin yapısal özelliklerinin açıklanmaya çalışıldığı bölümlerde açıkça çoklu belirlenme ya da aşırı belirlenme gibi metodolojik sorunlardan söz etmekte yarar olacaktır.

İLHAN TEKELİ

Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

ODTÜ, Ankara